

kulturu a staví proti ní tzv. kulturu autentickou. V. Solecký se opíral zejména o pojetí polské socioložky A. Koskowské, obsažené v její práci *Masová kultura*.

Diskuse ukázala, že kromě nevyjasněných teoretických otázek je nejožehavějším problémem současného výzkumu volného času sjednocení kritérií a kategorií, které jsou při výzkumu používány. O prvotnosti tohoto úkolu zejména pro provádění praktických výzkumů v oblasti volného času hovořil M. Disman. Navrhoval publikovat metodiky důležitých výzkumů, čímž by byly vystaveny odborné kritice a zároveň by se podařilo ovlivnit i výzkumy další.

Podobně také V. Juřík vyzvedl potřebu sjednocování teoretických a metodologických přístupů a celého kategoriálního aparátu. Navrhoval stanovit určitý model pro jednotlivé oblasti, například model vzdělávání, což by nemělo význam jen pro sociologické výzkumy, ale také například pro Socialistickou akademii.

K otázce modelů se rozvinula živá diskuse. Projevily se v ní i obavy, aby vytváření modelů a sjednocování kategorií nevedlo k normativním zásahům, které by nebyly vědě ku prospěchu (O. Nahodil).

K. Rychtařík hovořil o těžkostech při výzkumu volného času vojáků v základní prezenční službě, kde je vůbec problémem vymezení pojmu volný čas. Pracovníci sociologie v armádě by proto uvítali užší spolupráci s ostatními pracovišti, zejména v teoretické oblasti. Neujasněná problematika základních kategorií, s nimiž se pracuje, snižuje hodnotu empirických výzkumů.

Všichni účastníci besedy uvítali možnost pravidelných informačních schůzek pracovníků na úseku sociologie volného času. Souhlasili také s potřebou systematické informace a výměny materiálů. Navrhovali zabývat se touto otázkou podrobněji a požádat o spolupráci dokumentační střediska.

Kolektiv se bude scházet k vyjasňování některých hlavních metodologických a teoretických problémů. Na této bázi může vzniknout reálná a neformální koordinace vědecko-výzkumné činnosti. Na nejbližších seminářích bude třeba vyjasnit základní kategoriální aparát, referenční systém sociologie volného času a metodologické přístupy, zajistit maximální komparabilitu československých výzkumů a vytvořit předpoklady pro československou účast v mezinárodních výzkumech.

Marie Huláková

Zpráva o mezinárodním průzkumu časového rozpočtu obyvatelstva.

Koncem března tohoto roku skončily základními výpočtovými operacemi na samočinných počítačích práce na mezinárodním výzkumu časového rozpočtu obyvatelstva.

Výzkum časového rozpočtu obyvatelstva byl z iniciativy Evropského sociologického centra se sídlem ve Vídni v roce 1965 proveden v Belgii, Bulharsku, Francii, Jugoslávii, Maďarsku, Německé spolkové republice, Peru, Polsku, Sovětském svazu, USA a v ČSSR.

Úkolem tohoto výzkumu je:

- a) na konkrétním materiálu systematicky sledovat a porovnávat změny v charakteru a časovém rozvržení denní aktivity obyvatelstva, vystaveného různým důsledkům urbanizace a industrializace v průmyslových aglomeracích a v jejich užším nebo širším okolí;
- b) rozvinout metody sbírání a zhodnocení časových rozpočtů, jež mají z hlediska teoretického značný význam pro organizaci pracovní doby v průběhu týdne a dne, dobu začátků pracovních směn, provoz ve špičkových hodinách apod., i pro vytváření uspokojivých podmínek pro kulturní využití volného času pracujících;
- c) dosáhnout spolupráce a standardizace výzkumných technik a výměny kvalitativních údajů v mezinárodním měřítku mezi výzkumnými pracovišti ve stejném oboru, usilujících o dosažení srovnatelných výsledků nebo o jejich společné upřesnění.

Jednání o účasti některého výzkumného pracoviště v ČSSR na výše uvedeném projektu bylo zahájeno na jaře minulého roku a probíhalo mezi zástupcem vídeňského centra profesorem Salaiem a některými představiteli sociologických pracovišť u nás.

Stranické a státní orgány vyslovily souhlas s naší iniciativou a účastí. Vedením a organizací výzkumu časového rozpočtu u nás byla pověřena sociologická laboratoř při Českém vysokém učení technickém v Praze, vedená doc. Bedřichem Weinerem.

V době, kdy jsme se s projektem výzkumu seznámovali, byla již v jiných zemích jeho realizace v plném proudu, v některých již dokonce skončena.

Vlastní administrativně hospodářskou, technickou, organizační a teoretickou přípravu výzkumu bylo možno zahájit až začátkem září 1965. Povinnost dodržet mezinárodní dohodnutý termín ukončení celé akce do 31. 12. 1965 stavěla organizátory výzkumu do složité situace, zvláště proto, že poslední měsíc v roce je velmi silně ovlivněn přípravou obyvatelstva na vánoční a novoroční svátky a jejich časový rozpočet se v prosinci značně odlišuje od rozpočtu v normálním měsíci. Z hlediska cílů výzkumu byl proto pro nás prosinec nevyhovující. Výzkum musel být uskutečněn na stanoveném vzorku již v měsíci listopadu a mohl nejvýše zasáhnout do prvního týdne prosince.

Úspěch či neúspěch celé naší účasti závisel na tom, zda jsme schopni vyřešit během velmi krátké doby řadu těžkostí a problémů, které doprovázejí realizaci každého podobného výzkumu. Úspěch závisel i na tom, zda najdeme nadšený a schopný kolektiv organizátorů, který by v místě připadajícím v úvahu jako „site of survey“ byl s to akci přímo v terénu provést a navíc, zda se setkáme s dostatečným pochopením těch, o něž se nejvíce jednalo — u obyvatelstva v místě výzkumu.

Na předběžných jednáních, která probíhala v roce 1964 v Budapešti, se účastníci dohodli na principech, podle nichž bude průzkum

proveden. Je velkou škodou pro nás, že jsme se nemohli na této etapě přípravy podílet. Byli bychom získali cenné zkušenosti v organizování velkých mezinárodních komparativních sociologických průzkumů. Skutečnost, že se na výzkumu časového rozpočtu podílelo devět evropských zemí a dvě zaoceánské, je velmi důležitá. Je velmi málo příkladů mezinárodní spolupráce, dokonce i v menším měřítku, v oblasti srovnávací sociologie. Dohoda výzkumných pracovníků z takového počtu zemí s tak rozdílnou společensko-ekonomickou strukturou o jednotlivém postupu při výběru vzorků, při získávání údajů a jejich zpracování, o vzájemné výměně výsledků a společném hodnocení zjištěných skutečností ukazuje, že výzkum časového rozpočtu nemá pravděpodobně precedentu.

Na budapešských jednáních byl dohodnut nejen způsob výběru vzorku, ale i techniky a metodiky výzkumu, zásady kódovací soustavy i způsob zpracování údajů. Zástupci sociologických pracovišť z vyspělých zemí se usnesli pomoci méně vybaveným partnerům při strojovém zpracování výsledků.

Subjekty výzkumu jsou jednotlivá sociologická pracoviště z různých zemí, nikoliv státy jako takové.

Metodika a technika, stejně jako kódovací soustava, jsou dílem spolupráce sovětských a belgických odborníků. Ředitelem celého projektu byl jmenován prof. A. Salai z Budapešti.

Účastníci budapešských jednání určili údaje, které budou zkoumány všemi partnery. Jsou důsledně v souladu s cílem výzkumu časového rozpočtu. Navíc však každému účastnickému pracovišti byla dána v systému výzkumu možnost použít volných kapacit sloupců IBM/80 soustavy mezinárodního modulu ke zjištění takových údajů, o něž má pracoviště speciální vědecký zájem. Jednotlivá pracoviště mají tímto možnost, aby si vedle určených otázek a korelací v rámci téhož výzkumu určila vlastní otázky a korelace, odpovídající jejich odbornému zaměření. Tyto speciální údaje mohou, ale nemusí být sdělovány ostatním účastníkům. To je dobrá a velmi cenná myšlenka, která může být do budoucna silným podnětem pro jednotlivá sociologická pracoviště v různých zemích k účasti na velkých a složitých komparativních výzkumech.

Není snad ani zapotřebí zdůrazňovat, že ukázněné dodržování všech dohodnutých zásad společného postupu v jednotlivých etapách výzkumu je nezbytné. V opačném případě bychom našli vklad do společného výzkumu znehodnotili a navíc bychom se zbavili možnosti porovnat námi zjištěné údaje se zjištěnými fakty z ostatních zemí.

Zásady výběru vzorku

Záměr a cíle výzkumu vyžadovaly, aby místem výzkumu (site of survey) bylo město s 40 000–200 000 obyvateli a s okolními obcemi a čtvrtěmi, v nichž nejméně 5 % zaměstnaných obyvatel má své pracoviště ve

městě, nebo kde nejméně 5 % pracovních míst je obsazeno obyvateli z města.

Místo výzkumu má mít jasně vymezené a ohraničené centrum města s rozmanitou obchodní sítí, kulturními a společenskými zařízeními, a nesmí být vytvořeno volným sloučením na sebe navazujících městských aglomerací.

Nejméně 30 % obyvatel vybraného města má být zaměstnáno v místním průmyslu a část obyvatelstva zabývajícího se zemědělskou výrobou nesmí přesáhnout hranici 25 % z celkového počtu obyvatelstva. Místní průmysl nemá být tvořen jediným odvětvím, ale naopak, vyžaduje se maximálně pestrá skladba.

Projekt výzkumu se vztahuje na studium okrajového pásma urbanizačního procesu, jež obepíná ve většině zemí městská centra průmyslových měst. Urbanizace a účast na životě městského centra, jeho přitažlivost pro obyvatelstvo z okrajových míst, mají různé formy i různou intenzitu. Každé městské centrum je cílem různých pohybů obyvatelstva, které k němu směřuje za nákupy, kulturou i zábavou. Zachytit tento pohyb a provést jeho analýzu povede nesporně k zajímavým poznatkům jak pro urbanisty, pracovníky v dopravě a distribuci, sociální a kulturní pracovníky, tak i pro zdravotníky, národní výbory a řadu dalších institucí. Ukáže potřebu kapacit kulturních a společenských zařízení, ztráty času obyvatelstva přejížděním z místa bydliště do zaměstnání, účelnost a reálný stupeň využití různých sociálních zařízení, racionální uspořádání pracovní doby, optimální umístění nových sídlišť a závodů, reálnou kapacitu masových dopravních prostředků apod. Možnost využití výsledků výzkumu bude tedy skutečně všestranná.

Po zpracování výsledků výzkumu bude možno porovnat časové změny v průběhu dne v nejbližším okolí města podle oblastí více nebo méně vzdálených od městského centra, podle různých společensko-ekonomických vztahů obyvatel těchto oblastí k centru.

S ohledem na tyto cíle výzkumu bylo místo výzkumu záměrně voleno tak, aby zajistilo ve všech zemích zkoumání srovnatelného vzorku, a aby z výzkumu byla vyloučena velká města. Vznikání velkých měst a pravidla formování jejich okrajových oblastí podléhají zřejmě jiným zákonitostem než růst měst středního typu. Města s obyvatelstvem nad 200 000 vznikají zpravidla slučováním či spojováním několika míst nebo vesnic z blízkého okolí, kde nestačila vzniknout, nebo v další výstavbě již zanikla charakteristická urbanizační okrajová pásma, která nás zajímají. Problematika velkých měst tedy není objektem tohoto výzkumu.

Určitou výjimku z tohoto pravidla výběru vzorku tvoří Belgie. Vzhledem k silné industrializaci země a značné omezenosti územního prostoru je celá Belgie považována za „site of survey“. Většina měst je zde spojena velmi intenzivním denním pohybem obyvatelstva dojíždějícího do zaměstnání. Vzhledem k těmto skutečnostem mohli v Belgii

zkoumat kterékoliv místo v zemi s výjimkou velkých měst.

V Maďarské lidové republice se zkoumalo město Győr se 70 000 obyvateli, v NSR město Osnabrück se 138 000 obyvateli, v Jugoslávii město Kragujevac s 52 000 obyvateli, v Bulharsku město Varna se 119 000 obyvateli, v Polsku město Kielce se 49 000 obyvateli. Ve Francii se zkoumala některá středně velká průmyslová města v severní části země.

V Československu se zkoumala Olomouc se svými 75 000 obyvateli a osmnáct okrajových míst z bližšího nebo vzdálenějšího okolí města, pokud vyhovovala podmínce 5 % obyvatel dojíždějících za zaměstnáním do Olomouce. Jako vzorek vyhovuje Olomouc všem podmínkám a hlediskům výzkumu. Má vhodné množství lidí zaměstnaných v místním průmyslu i odpovídající počet dojíždějících. Má rozmanité zastoupení různých průmyslových odvětví i jasně vymezené městské centrum. Jsou zde podniky těžkého strojírenství, chemického průmyslu, potravinářského a oděvního průmyslu, stavebnictví a dopravy. Je zde:

- 10 závodů s 50—100 zaměstnanci
- 25 závodů s 101—300 zaměstnanci
- 10 závodů s 301—500 zaměstnanci
- 10 závodů s 501—1000 zaměstnanci
- 5 závodů s 1000 a více zaměstnanci.

V místě jsou četná sociální a kulturní zařízení, rozsáhlá, dobře pracující obchodní síť, projekční kanceláře, fakultní nemocnice, vysoká škola apod., s pestrout paletou zaměstnanců dojíždějících denně z okrajových oblastí do centra za prací, nákupem, kulturou a zábavou.

Populační základna

Bylo to vždy bydlisté, které rozhodlo, zda určitý občan může či nemůže být součástí zkoumaného vzorku. Z populační základny byly předem vyloučeny osoby mladší 18 let a starší 65 let, dále vojsko v prezenční službě, osoby hospitalizované a příslušníci rodin vylučně zemědělských. Časový rozpočet dětí a mládeže, důchodců i vojáků, podobně jako zemědělců, je značně odlišný od časového rozpočtu ekonomicky aktivních obyvatel. Jejich rozpočet bude určován jinými faktory než faktory průmyslové aktivity.

Výběr vzorku byl podřízen zásadě náhodného výběru, která byla nejprve uplatněna při výběru čtvrti, přilehlých vesnic a ulic Olomouce. Po druhé byla tato zásada náhodného výběru uplatněna při výběru jmen a adres jednotlivých respondentů z volebních seznamů národních výborů. Tento dvoustupňový náhodný výběr nám nahradil jiné složitější metody výběru z rozsáhlých a zastaralých kartoték evidence obyvatelstva.

S ohledem na to, že dosud neexistovaly zkušenosti z tak velkého výzkumu, bylo třeba se zajistit před jakýmkoli nahodilostmi dostatečně velkou rezervou náhradních jmen a adres i interviewů. V případě častější neochoty respondentů nebo neschopnosti respondentů vyplnit časový rozpočet, či z jakýchkoli jiných důvodů, bylo třeba v každém případě mít zajištěno vídeňským centrem požadované minimum 2000 úplných a komplet-

ních dokladů vzorku. Tato rezerva byla v našem případě dosti velká — asi 800 respondentů navíc. Umožnila nám jimi nahradit rozhovory nedostatečné či nepřesně provedené.

Časový rozpočet

Výzkum se zabýval časovým rozpočtem obyvatelstva. Pod tímto pojmem rozumíme výzkum aktivity obyvatelstva v průběhu dne, její charakter, dobu trvání, místo konání, i kdo se dané aktivity zúčastňoval. Zkoumala se aktivita primární i aktivita sekundární.

Výzkum byl zaměřen nikoliv na pracovní aktivity v době zaměstnání, ale právě na aktivity v době mimopracovní. V době placené práce jsme zkoumali takové aktivity, které nastávaly buď v přestávkách, nebo kdykoliv normální práce byla z jakékoliv příčiny přerušena bez ohledu na to, zda šlo o plánované nebo náhodné přerušení pracovní činnosti.

Nelze popírat, že studium volného času je v posledních letech jednou z nejvíce sledovaných sociologických otázek. Je to logické. Všeobecně se pocituje zrychlující se tempo životního stylu a stálý nedostatek volného času. Moderní způsob výroby klade na člověka neustále větší nároky, a i nároky na jeho volný čas. Chronický nedostatek času člověka a tlak na jeho časový rozpočet je problémem člověka moderní doby bez ohledu na to, v jakém společenském systému žije.

Ve světové literatuře jsou četné studie k problematice volného času, i když se nepodařilo dosud uspokojivě, přesně a hlavně jednotně definovat, co to volný čas je. Volný čas a časový rozpočet obyvatelstva již na první pohled spolu těsně souvisí. Náš výzkum časového rozpočtu může proto značně přispět k řešení i teoretických otázek volného času.

Byla již konána různá šetření časových rozpočtů městského i vesnického obyvatelstva. Měla však tu nevýhodu, že výzkum probíhal v různých nesrovnatelných podmínkách, na různých místech, v různé době, na rozdílných vzorcích i rozličnými metodami. I když zřejmě přinesly svým autorům díle výsledky, kterých chtěli v uvedených výzkumech dosáhnout, nemají z hlediska teoretického i z hlediska mezinárodního srovnání příliš velkou užžitnou hodnotu. Proto výzkum časového rozpočtu v mnoha zemích, prováděný na srovnatelném vzorku, jednotnou metodou, vyhodnocovaný jednotným způsobem, je velmi pozitivním jevem. Výzkum postihne nejen jednotlivé aktivity člověka v průběhu dne, ale ukáže, jak jednotlivé aktivity ovlivňují či určují druhé v různých oblastech města a jeho okolí a může přinést i zajímavé poznatky o životních podmínkách obyvatelstva, jehož pracoviště je více nebo méně vzdálené od místa bydliště.

Rozpor mezi různými kategoriemi každodenních činností a časovými nároky má různou intenzitu v různých podmínkách, v nichž lidé žijí. U jednotlivých skupin oby-